

‘Met hoeren hangende ontploeken haere’

Een vijftiende-eeuwse verkrachtingszaak

E.J.M.F.C. Broers
en B.C.M. Jacobs*

Het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch herbergt vele schatten. Sommige daarvan zijn welbekend. Andere zijn soms al eeuwenlang verborgen in oude registers, die in de nieuwe Inventaris van het archief door mr. Jozef Hoekx en drs. Valentijn Paquay zo fraai zijn beschreven. In een van de daarin genoemde registers is, verstopt tussen andere teksten, een beschrijving opgenomen van de manier waarop in de late Middeleeuwen in 's-Hertogenbosch processen inzake verkrachting moesten worden gevoerd.¹

‘Het geschiede inder stat vanden Bosche int jaer van MCCCXLIII [1443] daghe in januario ende doe ter selver tijt scepenen waeren Jan Bayliart, Goeyart van Druiten, Jan van Erpe, Art Rover vander Porten, Art Heyme, Willem Dicbier Jaenssoen ende Rijcout Borchgreve, dat quam een vrouwe persoon geheyten Yntken uten dorpe van Vucht geboeren, aut tusschen xvii ende xviii jaeren met hoeren [haar] hangende ontploeken [losse] haere met gewronghen handen op hueren knyen liggende vorden schouthet ende scepenen vanden Bosche...’, zo begint een tekst in een van de registers met afschriften van oude privileges en andere stukken, die bewaard worden in het Stadsarchief van 's-Hertogenbosch. In het vervolg wordt dan langzaam duidelijk waarom de jonge vrouw uit Vught op die januaridag met loshangende haren en gewrongen handen voor Bossche schepenen neerknielde en hoe de schepenen hierop reageerden. Yntken bleek namelijk te zijn verkracht en klaagde bij de schepe-

‘Boeregezelschap’ van Karel van Mander (1548-1606) met in ieder geval veel drank en op zijn minst ongewenste intimiteiten.

nen haar verkrachter, Henric Daenelssoen van Vladeracken, aan. Vervolgens ontrolt zich het proces tegen de beweerde verkrachter. De Bossche schepenen bleken uiteindelijk niet goed raad te weten met de zaak en gingen daarom raad vragen aan hun collega's in Leuven. Dat was mogelijk op grond van een bepaling van het Bossche stadsrecht. Wij zullen dit verkrachtingsproces hierna volgen en ingaan op een aantal bijzonderheden.

Procederen tegen een verkrachter

In geval van verkrachting diende volgens de middeleeuwse rechtsopvattingen een vrouw, onmiddellijk nadat zij aan haar belager was ontkomen, door luid schreeuwen bekend te maken wat haar was overko-

'Iusticia' van Philip Galle (1554), gravure gebaseerd op een tekening van Pieter Brueghel uit 1539. Rond de geblinddoekte vrouwe Justitia is het verloop van een juridisch proces in de zestiende eeuw verbeeld. Links vooraan de foltering van de verdachte door oprekking, volgieten en schroeien (met de kaars in de hoek). Rechts vooraan leest de schout het vonnis voor in de vierschaar met de schepenen en gerechtsschrijvers. Op de achtergrond worden onder grote belangstelling straffen voltrokken als onthoofding, geseling, ophanging aan de wipgalg en verbranding. Achteraan het galgenveld met de galgen en raden waar de lijken blijven hangen ter afschrikking. (Noordbrabants Museum, foto: Stadsarchief, Koos Post)

men. Aan de personen die op dit geschreeuw afkwamen, toonde zij dan haar gescheurde kleren en verwarde haren en maakte zo duidelijk dat de dader zich met geweld aan haar had vergrepen en zij zich daartegen had verzet. Daarna liet zij ook aan schout en schepenen zien dat zij het slachtoffer van een verkrachting was geworden. Dit is het moment waarop de weergave van ons proces begint. De beschrijving moet dienen als een model voor procedures inzake verkrachting in het algemeen. Het eerste wat vervolgens gebeurde was het indienen van een formele aanklacht tegen de verkrachter.² De klacht moest daarna bevestigd worden door een aantal eerbiedwaardige en betrouwbare personen. Het stadsrecht van 1284 eiste dit ook uitdrukkelijk.

Als een vrouw met zulke deugdelijke bewijzen de schuld van de geweldpleger had aangetoond, werd deze veroordeeld tot de doodstraf; was het bewijs onvoldoende dan moest de klagster een geldboete van tien talenten betalen, of, als zij dat niet kon, werd zij voor tien jaar uit de stad verbannen.³ In het hernieuwde stadsrecht van 1330 stond een soortgelijke bepaling, maar daar was de sanctie voor de klagende vrouw nog aanzienlijk verscherpt. De vrouw die haar aanklacht niet 'met behoerliker ende met ghenoechliker proefnissen' kon bewijzen, viel zelf de straf ten deel die anders over de man zou zijn uitgesproken.⁴

Noch in 1284 noch in 1330 was intussen bepaald door hoeveel personen de vrouw zich moest laten bijstaan. In de stadsrechten van Haarlem (1245) en Delft (1246) was het getal van deze personen vastgesteld op zeven. Mogelijk zijn de artikelen over verkrachting in het Haarlemse stadsrecht overgenomen uit een verloren gegane oudere versie van het Bossche recht met toevoeging van dat concrete getal. Het Delftse recht ontleende vervolgens zijn bepalingen weer aan dat van Haarlem.⁵ De personen die de verkrachte vrouw in haar aanklacht steunden, waren oorspronkelijk degenen die op haar hulpgeroep waren afgekomen en die de uiterlijke tekenen van de verkrachting hadden waargenomen. Men moet deze helpers nog niet zien als getuigen in moderne zin. Zij legden alleen een eed af waarmee zij de geloofwaardigheid van het slacht-

offer van dat misdrijf bevestigden. Pas geleidelijk zouden dergelijke zogenaamde eedhelpers plaatsmaken voor echte getuigen die verklaringen aflegden over wat zij van het misdrijf zelf hadden gezien en gehoord.⁶ Deze ontwikkeling binnen het bewijsrecht heeft zich ook voorgedaan in 's-Hertogenbosch en in de zaak van Yntken zien we dat er al echte getuigenverklaringen werden afgelegd. De beschuldigde Henric van Vladeracken, was intussen aangehouden en in de Gevangenpoort opgesloten. Yntken en Henric moesten vervolgens voor schout en schepenen verschijnen, waar de vrouw haar aanklacht herhaalde en ook schriftelijk indiende 'met sommighen articulen daer sij haer

*Miniatuur met martel- en executiescènes als illustratie bij het 'officie der martelaren' (ca. 1525)
(Antwerpen, Museum Mayer van den Bergh)*

ghetuyghe op leyden woude', met andere woorden met vragen die aan de getuigen moesten worden gesteld. Yntken had gevraagd om het getuigenverhoor volledig in het geheim te laten plaatsvinden, maar Henric had daartegen bezwaar gemaakt en beweerd dat een dergelijke 'stille' of 'heimelijke waarheid' in 's-Hertogenbosch niet gebruikelijk was.⁷ Hij wilde dat de bewijsvoering openbaar zou zijn. Door de schepenen werd hierop beslist dat het afleggen van de eed door de getuigen in het openbaar zou geschieden, maar dat zij wel in het geheim zouden worden ondervraagd, waarna van deze 'interrogatoiren' vervolgens weer verslag zou worden uitgebracht op de openbare terechtzitting 'op dat elc partijen weten mochte wie over hem getuycht hadde ende wat over hem getuycht weer'. Met dit getuigenbewijs kwam de materiële waarheidsvinding, dat wil zeggen het onderzoek naar wat er werkelijk gebeurd was, centraal te staan in een proces dat ook nog kenmerken vertoonde van de oude private manier van procederen, die wel wordt aangeduid als *accusatoir*. Het was namelijk het slachtoffer zelf met haar familie en vrienden die de dader strafrechtelijk vervolgde, en niet de schout van 's-Hertogenbosch. Bovendien was ook de klaagster zelf in hechtenis genomen, om op deze wijze zekerheid te bieden dat zij haar klacht niet zou terugtrekken. Yntken zat aanvankelijk in herberg De Roze, maar op aandringen van de 'voorspraak' of advocaat van Henric werd ook zij opgesloten in de Gevangenpoort. Op borgtocht mochten zij allebei daarna wel in een 'veilig' huis verblijven, maar toen Henric op een gegeven moment buiten werd aangehouden, werden zijn borgen aangesproken en werd hij opnieuw in de Gevangenpoort opgesloten. Het feit dat de aangeklaagde in verzekerde bewaring was gesteld, gaf, samen met de methode van waarheidsvinding, het proces daartegenover ook karaktertrekken van de modernere, inquisitoire procedure die vanaf het einde van de twaalfde eeuw in het strafrecht van West-Europa was geïntroduceerd. Een proces wegens vrouwenkracht kon in de late Middeleeuwen nog méér het karakter van deze nieuwe procedure aannemen. Als het slachtoffer van een verkrachting er namelijk niet toe overging een dader aan te klagen, kon de lokale gerechts-officier dat doen uit hoofde van zijn ambt. In een dergelijk geval maakte de private strafvervolgging derhalve plaats voor een publieke strafvervolgging.⁸ Tijdens de verdere ontwikkeling van het strafprocesrecht van 's-Hertogenbosch zou ook daar de schout als openbare aanklager de processuele rol van de benadeelde partij uiteindelijk volledig overnemen. In dit proces zitten we in een overgangsfase. Welis-

Uitsnede uit het schilderij 'Schermersoproer' van Jan Roelofs. van Diepenbeeck (1579) met de Leuvense Poort of Gevangenpoort in de Hinthamerstraat (Noordbrabants Museum).

waar heeft het slachtoffer de procedure in gang gezet, maar op een gegeven moment neemt de schout deze over. Hij bepaalde de dag waarop de beklaagde voor het gerecht moest verschijnen. Op die dag diende hij echter niet zelf een eis tegen hem in, maar vroeg de schepenen slechts een uitspraak te doen over de door Yntken beweerde misdraging van Henric. De schepenen konden het daarover niet eens worden en stelden de uitspraak enige keren uit. De oplossing moest daarom vervolgens van elders komen, en wel uit Leuven.

Om advies naar Leuven

De schepenen of rechters van 's-Hertogenbosch konden wanneer zij niet met zekerheid wisten hoe zij een zaak moesten beslissen, de hulp inroepen van de schepenenbank van Leuven. Deze mogelijkheid van 'hoofdvaart' of 'om lering trekken' hield verband met het feit dat 's-Hertogenbosch een van de plaatsen was die in de periode van de twaalfde tot veertiende eeuw hun rechtsregels aan het stadsrecht van Leuven hadden ontleend. De Leuvense schepenenbank werd zo de hoofdbank voor het beslissen van moeilijke gevallen voor veel van deze plaatsen. In de Bossche stadsrechtprivileges van 1284 en 1330 werd deze hoofdvaart op Leuven uitdrukkelijk vermeld. Tot in de zeventiende eeuw is het om lering gaan voorgekomen.

De gang van zaken was over het algemeen als volgt. Bij een lacune, onduidelijkheid of twijfel omtrent het recht mochten de schepenen van 's-Hertogenbosch eerst drie rechtsdagen een vonnis aanhouden om tot een beslissing te kunnen komen. Daarna mochten zij de beslissing niet langer uitstellen en moesten zij vonnis wijzen. Lukte dat niet, dan moesten zij 'om lering trekken' naar Leuven. De reis- en verblijfkosten moesten in het algemeen worden betaald door partijen, die daarvoor zekerheid moesten stellen. Om deze kosten niet te hoog te laten oplopen, werd er een maximum aan gesteld. In de zaak van Yntken en Henric waren het aan de ene kant de schout en aan de andere kant de familie van Henric die voor het vertrek van de schepenen naar Leuven een borgsom voor de kosten betaalden. Doordat niet Yntken, maar de schout betaalt zien we ook hierin weer iets van de moderne procedurevorm.

Na de garantiestelling gingen enige schepenen op reis en legden de zaak aan hun Leuvense collega's voor. Deze deden een uitspraak hoe de beslissing naar hun mening zou moeten luiden en daarmee reisden de Bossche schepenen naar huis terug. Daar aangekomen spraken zij dit zogenaamde hoofdvonnissen uit op de eerstvolgende rechtsdag na hun terugkeer. Deden zij dat niet, dan stond hier, volgens een door hertog Jan III aan de stad verleend privilege van 16 september 1336, als straf het verlies van hun schepenenambt op.⁹ Willem van der Tanerijen, die schreef over het procesrecht bij het justitiehof van de hertog van Brabant, geeft aan dat schepenen die 'ennige vonnissen anders uuytwijsden dan bij hueren hoo[f]de waire geleert' voor de landsheer terecht moesten staan.¹⁰ Van der Tanerijens beschrijving spoort dus met de verplichting uit het veertiende-eeuwse Bossche recht. Ook deze vijftiende-eeuwse Brabantse rechtsgeleerde ging ervan uit dat een hoofdvonnissen als bindend advies beschouwd moest worden.¹¹

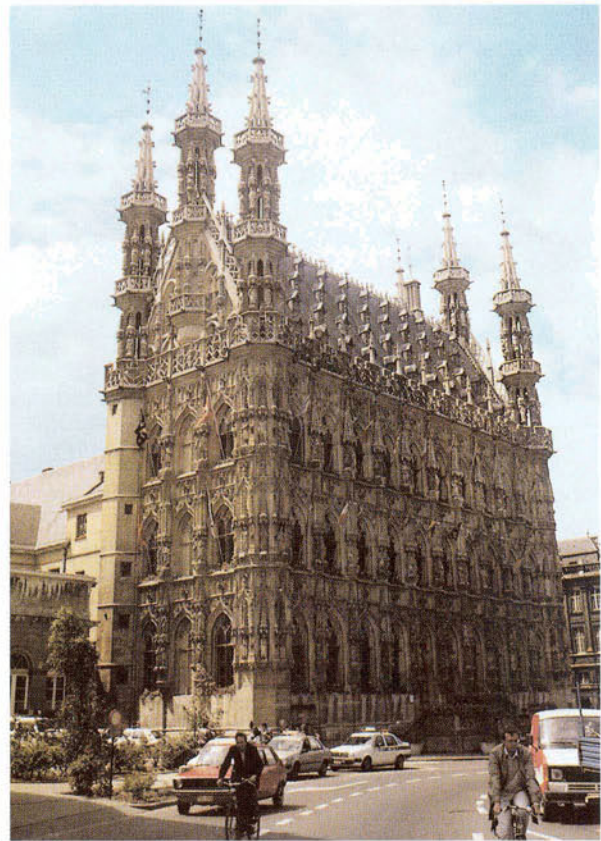
Toen de Bossche schepenen met hun vragen in de zaak van de verkrachting van Yntken in Leuven aankwamen, bleken niet alle Leuvense schepenen aanwezig te zijn, zodat ook daar niet onmiddellijk in de zaak kon worden beslist. De Bosschenaren kregen te horen dat zij schriftelijk bericht zouden krijgen wanneer de Leuvense schepenen 'des vonnis vroet weren', met andere woorden wanneer deze rechters een beslissing hadden kunnen nemen. Daarop keerden de Bossche schepenen terug naar huis en informeerden de partijen over dit uitstel. Op 28 september 1443 kwam vervolgens de brief waarbij de schepenen weer naar Leuven werden ontboden. Al een dag later vertrokken zij en op 2 oktober keerden

zij met het hoofdvonnissen in 's-Hertogenbosch terug. Intussen had in 's-Hertogenbosch echter op 1 oktober de jaarlijkse wisseling van het schepencollege plaatsgevonden. De terugkerenden waren derhalve geen schepen meer. Afgaande schepenen verkregen sedert 1336 in 's-Hertogenbosch gedurende een jaar na hun schepentermijn de functie van gezworene. Als zodanig werden de ex-schepenen in deze zaak bij hun terugkeer dan ook betiteld.¹² Als gezworenen brachten zij nu het hoofdvonnissen naar hun opvolgers als schepenen. Ook de nieuwe schepenen waren echter aan het hoofdvonnissen gehouden en moesten dit uitspreken voordat zij enig ander vonnissen wezen. Zij konden dus niet de zaak opnieuw bespreken om te bezien of zij, anders dan hun voorgangers, wellicht wel zelf tot een beslissing konden komen. De Leuvense schepenen hadden hun oordeel gegeven en dat oordeel dienden de fungerende Bossche schepenen als het hunne uit te spreken.

De uitspraak van de Bossche schepenen

In het stadsrecht van 's-Hertogenbosch stond op verkrachting de doodstraf. Hoe de dader moest worden geëxecuteerd, was niet voorgeschreven. In het Brabantse strafrecht was aanvankelijk een alleszins opmerkelijke executiemethode in zwang: de verkrachter moest de hals worden afgezaagd met een plank.¹³ Dit was een straf uit het oude Germaanse recht die in bepaalde streken was blijven voortbestaan. In de praktijk echter werd een ter dood veroordeelde verkrachter vanaf de dertiende eeuw met een zwaard of een bijl terechtgesteld.

Met Henric van Vladeracken zou het echter niet zo verschrikkelijk aflopen. Het Leuvense hoofdvonnissen dat de Bossche schepenen uitspraken, luidde: 'dat Henric quijt ende ongehouden wesen sal vanden claghen die Yntken op hem gedaen heeft'. De rechters achtten dus onvoldoende bewezen dat Henric zich met geweld aan Yntken had vergrepen. Er zat echter een addertje onder het gras. Henric ging namelijk ook niet volledig vrijuit. De schepenen oordeelden weliswaar dat Henric ongehouden was van de aanklacht die Yntken tegen hem had ingesteld, maar zij voegden daaraan toe: 'behoudelic dat Yntken den selven Henric aanspreken mach van hueren machdom ter plaetsen daer dat behoert wanneer sij wil'. Yntken uit Vught mocht Henric van Vladeracken met andere woorden wel aanspreken voor het verlies van haar maagdelijkheid. De rechters achtten het dus mogelijk dat Van Vladeracken zich wel schuldig had gemaakt aan 'verleiding' of 'defloratie' (ontmaagding)¹⁴. Al had hij zich in hun ogen dus niet met geweld aan Yntken vergrepen, hij had zich mogelijk wel aan de jonge vrouw

Het prachtige, laatgotische stadhuis van Leuven. De beelden in de gevel- en torennissen dateren overigens uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Bij juridische twijfelgevallen konden de Bossche schepenen in Leuven terecht voor bindend advies.

opgedrongen en haar aangezet tot handelingen waartoe zij aanvankelijk niet bereid was geweest. Verleiding was een delict waarvoor in het stadsrecht van Den Bosch geen regeling was opgenomen. Dat gold overigens voor veel meer delicten. Het merendeel van de zedendelicten bijvoorbeeld werd door de rechter arbitrair, dat wil zeggen naar eigen goeddunken, bestraft. Pas in de zestiende en zeventiende eeuw werden deze delicten onderwerp van wettelijke regeling. Een voorbeeld daarvan is het Echteglement voor de Generaliteit van 18 maart 1656.¹⁵ In dit reglement was een bepaling opgenomen met betrekking tot verleiding. Deze bepaling hield in dat de verleide vrouw de man kon aanspreken om haar te huwen dan wel te doteren, dat wil zeggen schadeloos te stellen voor het verlies van haar maagdelijkheid.¹⁶ Het vonnissen in de zaak van Yntken laat zien dat dit soort vorderingen ook reeds in de vijftiende eeuw door de gedupeerde vrouw konden worden ingesteld.

Besluit

Het verslag van de strafzaak van Yntken uit Vught tegen Henric van Vladeracken voor de schepenbank laat iets zien van de dagelijkse rechtspraktijk in 's-Hertogenbosch in de vijftiende eeuw. Het is heel bijzonder dat een dergelijk verslag bewaard is gebleven. Uit deze tijd zijn maar weinig vonnissen, laat staan procesdossiers bekend. Daarmee is dit verslag een echte archiefschat. In kort bestek kan men lezen hoe in het vijftiende-eeuwse 's-Hertogenbosch werd geprocedeerd in geval van vrouwenkracht en welke ontwikkelingen er in het procesrecht aan de gang waren. Bij delicten waar uit de aard der zaak niemand bij aanwezig was, bleek ook toen al het bewijs moeilijk te leveren. Het spreken van recht in dergelijke zaken was dan ook niet eenvoudig. De Bossche rechters konden daarvoor echter de hulp inroepen van hun collega's uit Leuven. Zij waren dan wel verplicht de geboden hulp te accepteren. ■■■

* Erik Jan Broers en Beatrix Jacobs zijn beiden werkzaam bij de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Tilburg

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van onze bijdrage 'Hoe men procederen sal inden saken aengaende den dagen van vrouwe crachten'. Enkele aantekeningen over het middeleeuwse strafrecht van 's-Hertogenbosch', in: Jaak Ockeley e.a., red., *Recht in geschiedenis. Een bundel bijdragen over rechtsgeschiedenis van de Middeleeuwen tot de hedendaagse tijd. Aangeboden aan prof. dr. Fernand van Hemelryck* (Leuven 2005) 91-106. Hierin hebben wij ook de tekst van het handschrift (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Oud Stadsarchief, inventarisnr. 43, register met afschriften van privileges en andere stukken, 1203-1481, fol. 98v-100r) uitgegeven.
- 2 Vgl. L.Th. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht* (Antwerpen/'s-Gravenhage 1947) 226; F. Vanhemelryck, *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984) 169-170; C.L. Hoogewerf, *Het Haarlemse stadsrecht (1245). Inleiden- de beschouwingen, tekst, vertaling en artikelsgewijs commentaar* (Amsterdam 2001) 239-240, 257-261; C.G.M. van Kruining, 'Het recht van de stad', in: C.G.M. van Kruining, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft, 15 april 1246* (Delft 1996) 68-96, aldaar 93.
- 3 H.P.H. Camps, ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. Deel 1, De Meierij van 's-Hertogenbosch* (2 dln. 's-Gravenhage 1979) 1, 501 (art. 42 en 50).
- 4 H.P.H. Camps, *Het stadsrecht van Den Bosch van het begin (1184) tot het Privilegium Trinitatis (1330). Een exposé met enkele nabeschouwingen* (Hilversum 1995) 70 (art. 25).
- 5 H.P.H. Camps, 'Twee teksten van het stadsrecht van Den Bosch', in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* dln. 21 (1953) 459-476, aldaar 462-463. Zie ook Camps, *Het stadsrecht van Den Bosch*, 41-42.
- 6 C.L. Hoogewerf, 'De overgang van formele naar materiële waarheidsvinding in het procesrecht van de Hollandse steden in de dertiende en veertiende eeuw', in: B.C.M. Jacobs, red., *De rechtspraktijk in beeld. Van Justinianus tot de Duitse bezetting. Handelingen van het xivde Belgisch-Nederlands Rechtshistorisch Congres, Tilburg, 24 en 25 januari 1997* (Tilburg 1997) 29-46. Zie ook K. de Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag* (Groningen/Djakarta 1955) 162-165.
- 7 Voor de bewijsvoering bij wege van stille waarheid, zie De Vries, *Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht*, 175-182; J.H. Drenth, *Bijdrage tot de kennis der historische ontwikkeling van het accusatoire tot het inquisitoire strafproces* (Amsterdam 1939) 187-192.
- 8 Voor vervolging door de schout in geval van verkrachting, zie ook Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 227; D.A. Berents, *Het werk van de vos. Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen* (Zutphen 1985) 31-33.
- 9 De tekst van dit privilege is uitgegeven in N.H.L. van den Heuvel, *De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch vóór 1629. Rechtsbronnen van het bedrijfsleven en het gildewezen* (2 dln. Utrecht 1946) 1, nr. 13.
- 10 Willem van der Tanerijen, *Boec van der lopender practijcken der Raidtcameren van Brabant. Ingeleid en uitgegeven door Eg.I. Strubbe* (2 dln. Brussel 1952) 11, 208.
- 11 In de hedendaagse literatuur bestaat overigens geen eenstemmigheid over de bindende kracht van een hoofdvonnis. Zie bijvoorbeeld B.H.D. Hermesdorf, 'Te hoofde gaan', in: B.H.D. Hermesdorf, *Recht en taal te hoofde. Opstellen over de ontmoeting tussen middelnederlandse letteren en oudvaderlands recht* (Zwolle 1955) 327-328, eerder verschenen in *Verslagen en Mededelingen der Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud vaderlands recht* 11 (1954-1958) 17-50. R. Byl, *Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant (des origines à la fin du xve siècle)* (Brussel 1965) 143-144. Philippe Godding, *Le Conseil de Brabant sous le règne de Philippe le Bon (1430-1467)* (z.p. 1999) 247-248.
- 12 Zie over de ontwikkeling van de functies van schepen, gezwo- rene en raad, B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629. De bestuursorganisatie van een Brabantse stad* [Brabantse Rechtshistorische Reeks, 1] (Assen/Maastricht 1986) 32-49.
- 13 Vanhemelryck, *Misdadigers tussen rechter en beul*, 170-172. Zie ook Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 227-228.
- 14 Beide begrippen staan in de wetgeving en rechtsliteratuur voor hetzelfde strafbare feit: verleiding van een nog maagdelij- ke vrouw welke resulteerde in een ontmaagding.
- 15 Zie E.J.M.F.C. Broers, *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw* (Nijmegen 2003) 57-75.
- 16 L.J.E. de Beer Beyers, *Die Echtegtement en die Suid-Afrikaanse reg* (Leiden 1953) 186. Voor de vorderingen die de vrouw tegen haar verleider kon instellen, zie nader E.J.M.F.C. Broers, 'Flos mihi dos. De rechtspraak van de Staatse Raad van Brabant inzake defloratie', in: B.C.M. Jacobs en E.C. Coppens, red., *Een Rijk Gerecht. Opstellen aangeboden aan prof. mr. P.L. Nève* (Nij- megen 1998) 43-58; E.J.M.F.C. Broers, 'Bezint eer je bemint. De rechtspraak van de Staatse Raad van Brabant inzake eenzijdige verbreking van trouwbeloften', in: A.M.J.A. Berkvens en G.H.A. Venner, red., 'Om daarmede vrijelijk te doen naer wil ende welgevallen'. *Rechtshistorische opstellen aangeboden aan prof. mr. A.Fl. Gehlen* (Maastricht 1998) 85-93.